Присвячую моєму батькові Дмитрові

— Марічко, що це за дівчина приходила до вас в неділю? — питаю раз мою няньку Марічку.

Марічка змовчала, тільки повіки в неї чогось скоро закліпали, а коло уст уложилось кілька фалд смутку.

— Чого вона вас "тетою" кликала? Ви казали, що у вас нема жодної рідні...— спитала моя молодша сестра.

— Ет! Багато говорити — мало слухати! Одного не можу пережалувати, а то, що пішла за вами сюди. Хоч як звикла вже до вас,— гей, вісімнадцять років — то не один день! — хоч як жаль було б мені за вами, а хотіла покинути вас, як почула, що татка до Гарасівки перенесли.

— Чому, Марічко? Та це ж ваше родинне село... Матуся думали, що ви будете тішитись, що по стільки роках побачите своїх людей, а ви...

— Що робити, діти? Колись гадала, що серце трісне мені з туги, як переступила поріг хати, аби у світ широкий йти... Але потім привикла до всього! Не дай боже вам, панночки, зазнати того, що я зазнала. Скапав мені вік як воскова свічка, пішли роки мої марно, а все через дурний розум. Виділи ви ту дівчину, що до мене приходила? Правда, яка пишна? Як пава... Такою я колись була! Ой так... так через тата тієї дівчини, через Михайла, я в наймички пішла і... старою дівкою лишилася...

— Марічко, розкажіть нам про свої молоді літа! Розкажіть Марічко! Ви обіцяли колись розказати нам щось... Кажіть тепер!

Марічка мовчала. По її лиці пробігла тінь внутрішньої боротьби.

— Бог з вами! Не розкажу я, то розповідять вам люди в селі, бо люди... ет, ліпше не казати. Давно це було, діти! Вас ще на світі не було, як я вже дівочила.

Не хвалюся, але,— щоправда, не була я така гарна, як самі бачите... Але не було в селі такого парубка, якого б я хотіла мати, а не мала. О! Я добре знала парубоцьку натуру! Го-го, я знала, якої котрому заспівати! З тим, бувало, пожартую, тому якоїсь веселої затягну... другий, виджу, що статочний, то коло нього знову сумною покажуся, а таки скоро тільки захотіла — то кожен був мій! Бувало, не один вже старости посилати має, а я як візьмуся, то й дівку свою покине й буде за мною лазити. А мені нащо? До лиха треба було мені їх! Я — аби посміятися лиці трохи з дурних!

Доти була для парубка ласкава, доки запопадала коло нього, доки не побачила, що гине за мною. Як вже бачила, що збився парубок з пантелику, то в живі очі насміхалася з нього! От така була! Видно, за їх кривду скарав мене господь так тяжко! Не один говорив мені: "Ей, Марічко, ти ще колись тяжко заплачеш... Вважай, аби не попеклася, бо з вогнем граєшся".— "Агі, дурний,— кажу йому,— ти гадаєш, що я, може, буду собі голову за вами ламати? А не дочекаєте!" Гей, Гей! Не минула й мене лиха пригодонька!

Вибиралися того року наші люди до Канади та продавали свої грунти. І от той грунт... ніби таки ціле обійстя — от це, що

зараз коло церкви наліво, купив якийсь ґазда з Колодрівки і перенісся до нашого села. А мав той ґазда двох синів. Один, вже жонатий, лишився в Колодрівці, а молодий Михайло, тато цієї Параски, що була в мене, був при ньому. Скільки світа сходила, скільки людей бачила, а такого гідного парубка, як Михайло, ніде ще не бачила. Високий, смаглявий... вус лиш що засіявся, а очі... то були такі очі, панночко, що вміли вам з лиця ваші думки читати. Бувало, як гляне, то щось аж в серці тьохне. Нічого не можна було перед ним укрити! А фудульний був! Сохрань боже! Рахувати, багацький син — мав чим фудулитися. Бувало, до дівки ніколи ґречного слова не заговорить. Лиш обмовити та посміятися з дівок знав... а вони за ним, панночко, дуріли — бо красний був, як сокіл.

Як лиш перенеслися Прокіпчуки (ніби фамілія Михайла) до нашого села, то я не виділа його зразу. Розповідають мені дівчата про нього, що гарний, та дуже фудульний. Кажуть дівчата: певно, дівку в Колодрівці залишив, що так нашими дівками помітує. Така мене зібрала охота його побачити, що всидіти не можу! А тут мої тато, як на злість, не хочуть ніде пустити. Ой, острі покійні були! Як щось скажуть, то хоч землю їж, свого слова не скасують! Матінко рідна! Що тут робити?

Трапилася толока в панотця. Пустили мене тато на ту толоку, а я вже така цікава його побачити, що місця собі знайти не можу. Чи прийде на толоку?

Не знати, чи буде з дівками говорити? — міркую отак собі. Посходилися ми, дівки, співаємо та парубків очікуємо, бо ніби так водиться, що парубки приходять дещо пізніше. Аж чуємо: з другого кінця села хтось співає. Певно, вже парубки йдуть,— міркую собі. А тут така вже цікава Михайла побачити, що аж горю з цікавості. Прийшли парубки, а я пантрую, де Михайло — той, що так багато про нього в селі говорять. Позасідали парубки коло дівок, лиш він не сідає. Сперся об сливку та й

дивиться на всіх, а сам такий гарний, гарний... Я не вмію того словами розповісти... Видно, ніхто тої краси словами не висказав би. Хіба би на папері намалював.

— Бррє, чого стоїш? Чого не сідаєш коло якоїсь, не видиш, як до тебе зуби шкірять? — питають парубки.

А він лише рукою махнув:

— Або ту є коло кого сісти?

— Бо не всі й зуби шкірять! От, не видів Гриць нагавиць,— кажу голосно, щоб всі чули.

— Го-го, а то котра така мудра? — питає Михайло та й дивиться в мою сторону.

То Марічка, як дитина,— відказують дівки.

Михайло лиш глянув пильно мені в очі та й замовк.

Гай, гай! Не такий чорт страшний, як його малюють! Гадаєш, що як ти вже багацький син, тобі вже пари нема? Ні! Хіба що, кожна дівка мусить за парубком гинути? Сіла я собі набоці, а на нього ані не гляну, ані словом не відізвуся. Чекай, небоже! Покажу тобі, що натрапила коса на камінь. Заграла музика — пішла в танець. Гуляю я з Дмитром Яфтиним, аж Михайло відбиває мене від Дмитра. Гуляю з Михайлом. Він говорить щось до мене — я вдаю, що не чую. А я навмисне так!

— Оввa! А ти чого не обзиваєшся? Може, не навчили ще тебе говорити? — питає; я чую, що вже злий.

— Ще мені язик не покрутило, але треба знати, до кого обзиватися,— кажу.

— Га-га-га,— засміявся лиш,— то ти така фудульна, що до кого-небудь говорити не будеш? — питає знову. Але вже м'якше.

— Фудулитися не маю чим, але кого знелюблю, то й обзиватися не буду,— відповідаю.

— Ти правду говориш, дівчино? — гейби не вірив сам собі.

— Ага! А то чого б мала брехати? Не сподобався ти мені, парубче, бо сторонній.

Подивився мені пильно в очі й, відай, цілу правду з них вичитав, бо не обзивався більш ані слова.

Іду після толоки додому, аж коло самого перелазу хтось заступає мені дорогу. Дивлюся, а це Михайло.

— Чекай,— каже,— хочу тобі щось сказати.

— Не маю часу, парубче, з тобою вистоювати! Ще побачить хтось, та й візьмуть мене люди на язики,— і хочу відійти, а він стоїть поперек стежки й не пускає мене.

— Я ще такої дівки,— каже,— острої, як ти, не здибав ніде.

— У нас, у Гарасівці, всі такі дівки.

— Ба не всі! — каже.

Прийшла я додому та й заснути не можу. І жаль мені, що любу розмову втратила, й тішуся, що з парубка дурня зробила. Сама вже не знаю: чи жаліти, чи тішитись. Цілий день не сходить мені Михайлик чорнобривий з думки! Так мені до серця припав. Гей, що то молоді літа значать!

Увечір гей шепче мені щось: вийди на вулицю, там Михайло на тебе чекає. Не пішла, бо чула серцем, що Михайло там чекає. Нехай знає, думаю собі, що він мені не в голові! Аж раз якось післала мене мама до тети за чимось. Іду, дивлюся, аж коло нашого перелазу стоїть Михайло. Я опустила очі, ніби не виджу його.

— Марічко, чого втікаєш від мене,— каже так жалісно, гей би хтось на сопілці сумно заграв.— Чому не виходила вечором? — і бере мене за руки.

Боже, як він тоді виглядав, я ще ніколи не виділа, щоби світилися в кого очі так, як тоді в нього.

— Ти, виджу, боїшся мене,— каже.— Не бійся! Я тобі, Марічко, нічого злого не зроблю. Виходи щовечора на вулицю, я буду чекати тебе,— сказав і пішов собі.

Хоч би раз оглянувся, хоч би свиснув, то ні!

— І ви виходили? — спитала Марічку з дитячою цікавістю моя молодша сестра.

Марічка якось дивно всміхнулася.

— Ви ще дитина, панночко! Колись, як підростете, то зрозумієте краще це, що тепер розповідаю. Видно, якби мене

десятьма ланцюгами прив'язали були б, то урвалася би, а вийшла б до нього.

Він такий був... не такий, як всі парубки.

Бувало, й годину стоїмо, а він і слова не промовить, лиш дивиться на мене й дивиться. Часом тільки скаже: "Марічко".— "Чого",— питаю, а він знову замовкне. О! З нього я не могла сміятися! З нього одного не могла я сміятися, бо любила я його, панночки! О! Стара Марічка колись гаряче серце мала. Вміла любити! Минулось...

Одного дня копаю я картоплю в нас на городі, дивлюсь — іде чогось через город баба Сафта. Е, та бо я дивлюсь, а вона просто до мене йде.

— Слава Ісусу Христу.

— Слава навіки.

— Я до тебе, дівко, від старої Прокіпчучки,— каже.

Ой! А в мені аж кров застигла. Що це від мене мама Михайлова хоче?

— Яку там добру новину скажете? — питаю.

— Ой, нема нічого доброго, дівонько! Стара Прокіпчучка чула, що її Михайло до тебе ходить. Гай, гай, не червоній! Люди не сплять, видять, що діється. Не для тебе то пара, Марічко, не для тебе... Йому треба, дівонько, багачки! Не такої невістки сподівається стара Прокіпчучка. Вона переказує мною тобі, щоб ти вибила собі її сина з голови, бо такого тобі встиду наробить, що в трьох водах не обмиєшся! Ая, каже: перекажіть

тій фльорці (скарай мене, боже, як не казала от так!) нехай мені сина не баламутить! Вона на мене, стару Прокіпчучку, натрапила! Я не дам зі своєї дитини сміху робити! Мій Михайло цієї неділі до Явдокії Іванишиної старости посилає...

Краще була б земля піді мною запалася або скала на мене впала, ніж мала я таке почути. Мій Михайло до другої старости посилає? І навіть не сказав мені нічого. Думала, що не доживу до Вечора з болю. Прошу бога, аби чим скоріше до вечора дочекатися, аби самій Михайла запитати. Ледве не ледве дочекалася його.

— То правда, Михайле? — питаю. Він мовчить, а мені гей би хто ніж у серце пхав.

— Марічко, не винуй мене! Коли б ти знала, як мене тут болить! — і вдарився кулаком у груди, аж щось задудніло.

— Вона багачка,— кажу.

— Ая, багачка, бо мій тато з мамою землі не можуть наїстися.

Мовчимо та й дивимося на себе. А місяць так ясно світить, що аж страшно чогось робиться. Взяв мене Михайло за руки та й каже:

— Ніколи не питав я тебе, чи любиш ти мене, ані від мене не чула жодної присяги. Не спитав тебе, бо серцем чув, що ти моя... Скажи мені тепер щиру правду: віриш мені? Скажи, чи віриш, що лиш тебе я одну вірно любив і ніколи не перестану любити?

— Ти знаєш, Михайле,— кажу.

— Не журися, що я женюся! Не хочу гріху робити... шаную сиві голови тата та й мами. Я би їм не такої запіяв! Хочуть землі, не можуть наїстися маєтку, то приведу їм багацьку невістку, але пожалують... А ти, Марічко, не бери собі до серця мою женячку: будеш моєю. Не говорю на вітер! Кажу ще раз: будеш моєю.

І на тім ми розійшлися.

Минув нашу хату та й заспівав на весь голос, аж луна селом пішла:

Ой не жалуй, моя мамо, що я п'ю.

Тоді будеш жалувати, як я вмру.

Не дай, боже, ніколи нікому зазнати такого болю, як я тоді зазнала... Думала, що до ранку божого не переживу. Якби так бога не побоялася, то руку на себе наложила б... але чоловік — мов скала: все перенесе.

Більше я з ним не бачилась. Чула лише, що засватав Явдокію Іванишину і що за три неділі має бути весілля. Я від того часу ніде, аніде не ходила.

Навіть у церкві не була до кінця служби божої, бо видно б на місці зомліла, якби почула, що панотець заповіді з іншою читає.

Не була на його весіллі ані на заводинах... Не бачила, як з другою до церкви йшов... Не бачила... гадала, що серцю легше буде, як не буду на свої очі бачити. Та де там! Тої неділі, як брав шлюб, думала, панночки мої золоті, що з розуму зійду... Плакала, як звір підстрілений... Волосся на голові рвала собі...

Товкла головою до стінки, як дурна яка. От так празникувала я на його весіллі!

Не бачила його, але розказували люди, що дуже блідий був, а у церкві гей би шукав когось очима. За столом, кажуть, що ані слова не обізвався до неї. Банно йому, за мною було... ой, банно...

Якось місяць по весіллі йду селом — дивлюся, йде Михайлова жінка. Матінко Христова! Якби не знала її за дівки, то не пізнала б її: як віск...

Кажу їй: "Слава Ісусу Христу",— а вона голову відвернула.

Гай, гай, кривда сталася нам обом, і то тяжка!

* * *

Приїхали до нашого села з Герцеговіни людей на роботу забирати. Думаю собі: піду й я! Піду у світ, та й забуду, може, про свою нужду. А тут мама завзялася ані руш пустити мене. Іду я до тети просити їх, аби йшла маму намовляти, аби мене на роботу пустила. Дивлюсь: іде Михайло. Сама не знаю, що з собою робити маю... Чогось так прикро мені стало, як би я в тому всьому винна. Приступив ближче та й каже:

— Пам'ятаєш, як я тобі казав, що маєш бути моєю? Пам'ятаєш, що відповіла, що вириш мені? Я свого слова не касую! Ти не дивись, що я жонатий! Я вчинив лиш волю своїм старим. Тепер вони самі жалують того... А мама нині зреклася б всього маєтку, щоб тільки вернулися мої парубоцькі літа.

В мене, Марічко, в хаті пекло. Думав, що як оженюся, то скоріше забуду тебе, а то тимчасом ще гірше! Як нагадаю, що

зробив, то така туга огорне мене, що порубав би всіх в хаті й себе на кавалки. Гей, де мій розум був, що я за їх намовою пішов? Марічко! Знаю, що тобі також за мною банно... виджу по твоїх очах, що любиш ще мене, Марічко! Беруть до роботи, ходімо обоє й не вертаймося більше до села. Не бійся, серед людей не загинемо! В мене, богу дякувати, руки дужі, зароблю ними на себе і тебе! Ну, підеш за мною, Марічко? — питає й дивиться в очі, що аж мороз по тілі йде.

Я стала немов нежива: що він говорить?

— Михайле, а Явдокія? Ти жонатий... в тебе шлюбна жінка. Та це й гріх так... Сохрани та заступи нас від такого гріха, мати божа! Михайле, опам'ятайся,— кажу йому.

Боже, як не засміється він!

— Га-га-га! Гріх, кажеш? То гріх, кажеш? То гріх, що ми любимося? Гріх, що я хочу жити з тобою, бо люблю тебе, а ти мене? А то не гріх, як я забиваю себе, тебе й її? Га? Де більший гріх?

Якби ти знала, як мені тяжко жити з нею! Від першої днини зненавидів її, як пса! Та де там! Для пса маю ще якесь добре слово, а для неї — й то ні! Їсти з нею з одної миски не можу, в хаті заважає, мені дихати тяжко, як вона коло мене,— а це не гріх? Таж вона не скотина. Ти кажеш, що вона мені шлюбна жінка. Чи бог такий шлюб наказує? Де згода, де любов тут? Колись тяжко скарає нас господь за те... Марічко, поїдеш зі мною? Позавтра від'їжджаю... поїдемо обоє, а я тобі не дам кривди при мені зазнати! Поїдеш, Марічко?..

Видно, ніхто не любив так гаряче, як я його, але того зробити не могла.

Господи! Жити на віру з жонатим чоловіком — краще смерть. Відай, скорше була би дала собі голову стяти, як на таке пуститися. Така я була...

Поїхав він сам і вже більше не вертав до села. Зразу писав кілька разів. Усе про мене питав, а про жінку не згадував ніколи. Потім слух пропав по ньому. По якімсь часі вернувся один чоловік, що був з ним, і розповідав, що Михайла там присипало. Параска — то його дитина. Як почули старі, що він не живе, то зараз взяли Параску до себе на виховання. Молодиця з жури дуже висохла, хирляла, хирляла, нарешті дістала сухоти та й померла, а Параска росте біля старих. Михайло поїхав до Босні, а я з жалю таки на другий тиждень зібрала свої манатки й пішла у світ служби шукати.

Трапилася мені служба у вас і от служу вже 18 років — старою дівкою.

Правда, траплялися мені люди, й то чесні господарі, але що мені до них? Не було між ними мого Михайла, мого сокола ясного... Він лежить собі там далеко, в Герцеговіні... спочиває собі. Одинока моя потіха — це його дитина — Параска. Вона все знає про свого тата — бабуня розповіла. Лиш почула, що я в селі, зараз послала її до мене. її гризе сумління за Михайла, що через неї зі світу пішов...

1926